Budoucnost po konci uhlí

jako příležitost pro rozkvět regionů

re→set

Platforma pro sociálně-ekologickou transformaci

NADACE ROSY LUXEMBURGOVÉ

Ani v České republice již není hlavní otázkou, zda těžba a spalování uhlí skončí, nýbrž kdy se tak stane. Uhelná komise připravuje scénáře útlumu uhlí a datum definitivního konce je jejím nejočekávanějším výstupem. Neméně důležitá je ale otázka, jak ke konci uhlí dojdeme a jak to promění českou společnost. Co se stane s lidmi, kteří dnes v uhelném průmyslu pracují? Co s regiony, které na jednu stranu po celá desetiletí trpěly nepříznivými důsledky těžby, ale na druhé straně jsou dodnes na těžbě ekonomicky silně závislé? Jaký bude život po uhlí?

Odpovědi na tyto otázky se snaží nabídnout i debata o koncepci spravedlivé transformace. Spravedlivá transformace znamená, že přechod od špinavé energetiky k čistým zdrojům, který tváří v tvář klimatické krizi nutně potřebujeme, by se měl odehrát férovým způsobem. Tedy že nesmíme dopustit, aby ukončování těžby a spalování fosilních paliv – jako je uhlí – nepříznivě dopadlo na pracující, jejichž živobytí dnes na tomto průmyslu závisí a na regiony, které jsou s nimi spjaté. Nezbytnou proměnu ekonomiky bychom naopak měli uchopit také jako příležitost k napravování sociálních nerovností mezi lidmi i regiony, zlepšování kvality života a vytváření spravedlivější, soudržnější společnosti.

Zda se to podaří a zda odchod od uhlí proběhne spravedlivě, či nikoliv, záleží na mnoha dílčích rozhodnutích, která nás v nejbližších letech čekají. Kam potečou prostředky vyhrazené pro podporu transformace ze státního rozpočtu či fondů Evropské unie? Skončí na kontech majitelů uhelných firem, nebo místo toho půjdou tam, kde je to skutečně potřeba: do nových udržitelných pracovních míst, do rozvoje obnovitelných zdrojů energie, do vzdělávání či zdravotnictví a do dalších příležitostí pro rozkvět lokální ekonomiky uhelných regionů?

Participace: kdo má právo rozhodovat

Nabízí se proto také otázka, kdo bude tato rozhodnutí dělat: zda se spolu politici a velké firmy domluví „s vyloučením veřejnosti“, nebo zda budou mít v rozhodování o své budoucnosti významné slovo i sami lidé, jichž se proměna týká. Také na tom závisí, zda to „dopadne jako obvykle“, nebo se nám podaří konec uhlí uchopit jako cestu k lepší budoucnosti pro všechny.

Vzhledem k minulým zkušenostem s „divokou“ transformací v devadesátých letech a s případy, jako byly privatizace Mostecké uhelné, tunelování Regionálního operačního programu Severozápad či krach OKD, je zcela na místě mít obavy z toho, jak proběhne proměna uhelných regionů tentokrát. Proto musíme usilovat o to, aby potřebné změny znovu neproběhly pod taktovkou a ve prospěch několika nejmocnějších na úkor místních lidí.

Proto je nutné prosazování účasti široké účasti veřejnosti – neboli participace – na rozhodování o tom, co a jak se má směrem k budoucímu životu bez uhlí podniknout. V ideální případě by diskuse měly probíhat zdola nahoru od obecní úrovně až po celé regiony a zahrnovat nejen velké podniky a volené politiky, ale i všechny možné složky společnosti: odbory, občanská sdružení, místní podniky nebo lidi žijící v lokalitách postižených těžbou uhlí.

Výsledkem by mohl být společný „akční plán“ spravedlivé transformace (jaký si úspěšně vytvořily některé uhelné regiony v zahraničí), který by shrnul přání a potřeby obyvatel. Společně vytvořený a odsouhlasený plán by měl být následně závazný pro odpovědné politiky i úřady.

Bohužel, dosavadní praxe státu i krajů je v tomto ohledu zcela neuspokojivá. O strukturální proměně uhelných regionů se posledních pět let diskutovalo ve vládním programu pro transformaci uhelných regionů Re:start. Ten ale účinné možnosti pro reálné zapojování veřejnosti do rozhodování nepřinesl, většinu priorit stanovoval za zavřenými dveřmi, a věrohodný společný plán tak nevytvořil. Totéž se bohužel nyní opakuje při tvorbě takzvaného „Územního plánu spravedlivé transformace“, na jehož základě se mají rozdělovat prostředky z Evropské unie.

V situaci, kdy úřady v zapojování veřejnosti do rozhodování selhávají, participace „shora“ nefunguje a většina z nás je tak z debaty v praxi vyloučena, zbývá jen participace „zdola“. Občanské organizace, spolky, odbory, samosprávy a další složky společnosti mohou samy vytvářet prostory pro hledání společných zájmů a priorit, vtahovat do rozhodování více lidí a na tomto základě se pak snažit k naslouchání „hlasu lidí“ přimět i politickou reprezentaci a úřednický aparát.

Lidé v uhelných regionech a průmyslových odvětvích, které kvůli ochraně klimatu musí projít transformací, mají nárok na sociální jistoty a důstojný život a mají také právo na to, aby mohli do své budoucnosti sami mluvit. I když se může zdát, že “ti nahoře” o jejich názory nestojí, měli by se sami ozývat a společně prosazovat své zájmy.

Co najdete v této brožuře

Také jim a jejich organizacím je určena tato publikace. Má sloužit všem, kteří se ptají, jak bychom mohli žít po uhlí a jak do rozhodování o podobě této proměny zapojit co nejširší veřejnost. Přináší některé koncepty, nástroje a inspirace, jež v tom mohou pomoci – včetně několika metod pro zapojování veřejnosti do rozhodování. Hodit se může občanským organizacím různého druhu, ale i samosprávám.
Je rozdělena do čtyř hlavních kapitol: první představuje samotný pojem spravedlivé transformace a zamýšlí se nad tím, jak tento pojem uplatnit v České republice; druhá řeší budoucnost našich uhelných regionů, a jak do rozhodování o nich zapojit veřejnost; třetí uvádí některé zdroje a metody pro zapojování veřejnosti do rozhodování, jež čerpají mimo jiné také z našeho pilotního projektu participativních workshopů o budoucnosti uhelných regionů, a shrnuje postup, který jsme pro zapojení aktivní veřejnosti zvolili my. Čtvrtá kapitola pak brožuru uzavírá a odkazuje na rozcestník dalších zdrojů a tipů na organizace, které se spravedlivou transformací zabývají.

Když se řekne „spravedlivá transformace“

Proč potřebujeme konec uhlí? Klimatická krize ohrožuje budoucnost nás všech
Proč vlastně potřebujeme s těžbou a spalováním uhlí skončit tak rychle? Vědci se shodují, že naše planeta se velmi rychle přehřívá a hlavní vinu na tom nesou emise ze spalování fosilních paliv, jako je uhlí, ropa a fosilní plyn. Více než dvě století ekonomického rozvoje založeného na intenzivní spotřebě fosilních paliv zásadně zvedly koncentraci skleníkových plynů v atmosféře. Výsledkem je rychlý nárůst průměrné teploty naší planety, spojený s nepříznivými dopady na veškeré ekosystémy včetně těch lidských.

Dosavadní oteplení o zhruba jeden stupeň Celsia má již dnes závažné důsledky a projevuje se vyšší četností extrémních jevů počasí, jako jsou bouře, sucha a záplavy. Důsledky této „klimatické krize“ se projevují výrazně už i v České republice: patří k nim drastické sucho, četnější záplavy i odumírání lesů. Extrémní počasí také celosvětově prohlubuje chudobu a hlad, přiživuje ozbrojené konflikty a přispívá také k mezinárodní migraci. Nezastavíme-li oteplování rychle, hrozí nevratné změny a kolaps mnoha ekosystémů, na nichž závisí naše životy.

Čas k řešení se tedy rychle krátí. Pokud chceme oteplování zadržet pod hranicí 1,5 stupně Celsia, musíme podle předloňské zprávy vědců z Mezivládního panelu pro změny klimatu (IPCC) velmi rychle snížit emise skleníkových plynů ze spalování fosilních paliv. Během příštích deseti let musí emise klesnout téměř o polovinu. To znamená, že uhlí - nejvíce znečišťující fosilní palivo – musí skončit nejpozději do roku 2030.

Dosavadní oteplení o zhruba jeden stupeň Celsia má již dnes závažné důsledky a projevuje se vyšší četností extrémních jevů počasí, jako jsou bouře, sucha a záplavy. Důsledky této „klimatické krize“ se projevují výrazně už i v České republice: patří k nim drastické sucho, četnější záplavy i odumírání lesů. Extrémní počasí také celosvětově prohlubuje chudobu a hlad, přiživuje ozbrojené konflikty a přispívá také k mezinárodní migraci. Nezastavíme-li oteplování rychle, hrozí nevratné změny a kolaps mnoha ekosystémů, na nichž závisí naše životy.

Čas k řešení se tedy rychle krátí. Pokud chceme oteplování zadržet pod hranicí 1,5 stupně Celsia, musíme podle předloňské zprávy vědců z Mezivládního panelu pro změny klimatu (IPCC) velmi rychle snížit emise skleníkových plynů ze spalování fosilních paliv. *[i] Během příštích deseti let musí emise klesnout téměř o polovinu. To znamená, že uhlí - nejvíce znečišťující fosilní palivo – musí skončit nejpozději do roku 2030. [ii]*

S programem „spravedlivé transformace“ (anglicky just transition) přišly původně v devadesátých letech odbory ve Spojených státech. Jejich předák Anthony Mazzocchi tím měl na mysli jednoduchou věc: aby se při ekologických reformách, které vedou k utlumování znečišťujících průmyslových odvětví, myslelo také na lidi, kteří si v těchto odvětvích vydělávají na živobytí.

Americké odbory se nechtěly stavět proti ochraně životního prostředí. Pod heslem spravedlivé transformace ale žádaly o to, aby zavírání znečišťujících provozů doprovázely velkorysé programy – například rekvalifikace, kompenzace, předčasné důchody a podobně - které měly zajistit pracujícím, jejich komunitám či celým průmyslovým regionům, jejich právo na důstojný život.

Spravedlivá transformace má tedy představovat proces, v jehož rámci odbory, vlády, samosprávy, lidé z dotčených regionů, občanské organizace a další instituce vytvářejí férové společenské podmínky pro plynulý přechod od znečišťujícího způsobu výroby k udržitelné ekonomice.

Tento koncept následně během posledních desetiletí převzaly odbory po celém světě, včetně Mezinárodní konfederace odborových svazů (ITUC) či Evropské konfederace odborových svazů (ETUC). Převzaly je ovšem také ekologické organizace, které si uvědomily, že reformy vedoucí k řešení ekologických problémů musí být férové a neměly by vést k nepříznivým sociálním dopadům, jinak je společnost vůbec nebude chtít přijmout.

Ze spravedlivé transformace se tak stal způsob, jak překlenout zdánlivý rozpor mezi zájmy pracujících lidí na důstojném životě a zájmem všech na obyvatelném životním prostředí a zajištění základních ekologických podmínek pro lidský život vůbec. Neznamená to, že by zmizely rozpory. Zejména velkým firmám se dosud často daří štvát odboráře a ekology proti sobě. Mohl mezi nimi tak ale vzniknout dialog, který vedl k tomu, že heslo „Na mrtvé planetě nejsou žádná pracovní místa“ dnes již využívají obě hnutí.

Garance a jistoty pro pracující

Požadavek spravedlivé transformace získává na naléhavosti s tím, jak se postupně ekologické problémy prohlubují, a zejména tváří v tvář klimatické krizi, která vyžaduje, abychom velmi rychle proměnili celou naši ekonomiku. Ekologové a vědci upozorňují, že aby byla transformace skutečně spravedlivá, musí být především rychlá a již v příštích deseti letech musí vést k zásadnímu snížení emisí skleníkových plynů.

Klíčovým tématem spravedlivé transformace v jejím užším smyslu je zachování kvalitních pracovních míst. Lidem, kterým hrozí ztráta zaměstnání by společnost měla nabídnout řešení v podobě velkorysých příspěvků na rekvalifikaci, předčasného důchodu či dočasné renty. Vůbec nejdůležitějším opatřením je garance nového, stejně dobrého pracovního místa v novém odvětví. Jde přece jen o lidi, kteří svou prací pomáhají naši společnost udržovat v chodu, a proto si zaslouží pomocnou ruku do nového začátku.

V obnovitelných zdrojích může vzniknout výrazně více pracovních míst, než jich hrozí zaniknout v uhelném průmyslu: čistý vliv na zaměstnanost bude tedy pozitivní.[iii] Jak ovšem často upozorňují samy odborové svazy, nejde jen o to, aby člověk propuštěný například ze zavřeného uhelného dolu získal jen tak nějakou práci. Ne každá „zelená“ práce je dobrá práce. Jde také o to, aby si nepohoršil: pracovní a platové podmínky by měly být stejně dobré, či dokonce lepší než v jeho někdejším zaměstnání, třeba včetně zajištění práva na členství v odborech.

Investice do uhelných regionů a pracovních míst

Spravedlivou transformací se ale může myslet také širší, celospolečenský proces, který povede jak ke snižování emisí, tak ke snižování nerovností. Jak by to mělo fungovat? Přechod od fosilních paliv k obnovitelným zdrojům je obrovský úkol, který si vyžádá velké investice a spoustu práce. Obojí můžeme využít k tomu, abychom zlepšili kvalitu života velké většiny lidí a napravili nerovnosti posledních let, kdy široké vrstvy obyvatel i celé regiony spíše zaostávaly, nebo se dokonce propadaly, zatímco bohatly především již bohaté firmy a lidé s politickou mocí.

Veřejné investice do obnovitelných zdrojů, do nízkouhlíkové veřejné dopravy, do zateplování budov, do péče o krajinu, do ekologického zemědělství a do dalších nástrojů snižování emisí mohou být směřovány zejména do dnes zaostávajících a periferních regionů či k lidem, kterým se v posledních deseti letech od ekonomické krize nevedlo dobře. Mohou pomoci nejen snížit emise, ale také napravovat nedostupnost bydlení, zlepšit dostupnost veřejné dopravy a vytvořit spoustu dobrých pracovních míst.

Takto vznikající „zelená“ či „klimatická“ pracovní místa (tedy zaměstnání v odvětvích aktivně snižujících emise) pak mohou mimo jiné zajistit nové uplatnění nejen těm, kteří by kvůli odstavování znečišťujících provozů přicházeli o práci, ale také dalším lidem, kteří by například kvůli ekonomické krizi jinak zůstali bez zaměstnání. Podobně “široký” projekt spravedlivé transformace dnes prosazují například mnozí ekologové ve Spojených státech. Říkají mu s odkazem na slavný protikrizový program prezidenta F. D. Roosevelta z třicátých let „Green New Deal“ - tj. „zelená nová dohoda“. Chtějí, aby se desetiletý program úplného přechodu od fosilních paliv k obnovitelným zdrojům, financovaný z veřejných peněz, spojil s garancí pracovního místa každému, kdo jej chce. A také s investicemi do všeobecně dostupných veřejných služeb, kvalitní veřejné dopravy, moderního bez-emisního bydlení či oživení ekonomicky zaostávajících regionů.

Jak to dopadne u nás?

Před výzvou spravedlivé transformace dnes stojí také Česká republika. Uhlí, palivo, na němž dosud závisí téměř polovina naší produkce elektřiny, by u nás z hlediska ochrany klimatu mělo skončit co nejdříve – nejpozději během následujících deseti let. Bez ohledu na to, jaké datum vybere pro jeho konec uhelná komise, můžeme čekat, že celý uhelný průmysl bude stále rychleji upadat a skončí mnohem dříve, než jsme si mysleli.

Přitom platí, že dnešní uhelné regiony mají také obrovské možnosti rozvoje. Leží v nich podstatná část domácího potenciálu pro výrobu energie z obnovitelných zdrojů (celá třetina potenciálu pro výrobu elektřiny z větru leží v Krušných horách přímo nad dnešními uhelnými doly) a mají velké možnosti úspor energie i peněz nízkoemisními rekonstrukcemi budov. Vysloveně by si ale také zasloužily výrazné investice do dalších veřejných služeb, jako vzdělávání a zdravotnictví, které v nich jsou vinou chyb minulých vlád trestuhodně podfinancované.

Podaří se tyto možnosti využít, nebo to „dopadne jako obvykle“ a uhelné regiony, které po desetiletí doplácely na negativní důsledky uhelného průmyslu, doplatí tentokrát i na jeho konec?

Kdo má v rukou budoucnost českých uhelných regionů?

Zvládneme to bez uhlí? Energetická transformace v podmínkách České republiky

Skutečně se můžeme uhlí, které dnes produkuje třetinu naší elektřiny, zbavit už během tohoto desetiletí, jak bychom z hlediska potřeby zabrzdit klimatickou krizi potřebovali? Z exaktních modelů energetiků ve více různých nezávislých institucích vyplývá, že po technické stránce tomu skutečně nic nebrání.

Jak by se to mohlo podařit? Podmínkou je, že se u nás konečně začnou rozvíjet obnovitelné zdroje energie (OZE). Cena OZE na světovém trhu stále klesá. Obzvláště razantní je to u solární energie, která za posledních 10 let zlevnila průměrně o 82"% a je tak dnes již v mnoha zemích bezkonkurenčně nejlevnější metodou výroby elektřiny. Padá ovšem rovněž cena větrných turbín.

Zatímco ale svět zažívají boom obnovitelné elektřiny, u nás mají energetiku zatím pevně ve své moci obří koncerny, spoléhající na centralizované zdroje. Z obnovitelných

zdrojů se tak již od roku 2013 vyrábí jen zhruba 11"% elektřiny, a tento podíl dlouhodobě stagnuje. Co víc, navzdory klesajícím cenám chce stát podíl obnovitelných zdrojů v sítí v tuto chvíli do roku 2030 stěží zdvojnásobit.

Reálný potenciál je přitom mnohem vyšší. Podle studie britského think-tanku Ember by mohly OZE do roku 2030 ve skutečnosti vyrábět až 40% elektřiny.[iv] Uhlí bychom tak mohli díky obnovitelným zdrojům ze sítě zcela odstřihnout a to rychleji a za výrazně nižší cenu, než kdybychom kvůli tomu měli stavět nové reaktory.[v] Investice do těchto zdrojů – zejména pokud by šly na projekty v rukou komunit, obcí či družstev – mohou navíc skončit místo energetických gigantů u lidí v dnes znevýhodněných regionech a posílit tak regionální ekonomiky.
Tak jako tak jde o otázku politické moci: kdo bude o energetice rozhodovat a čí zájmy dostanou přednost. Velcí energetičtí „kapři" jako ČEZ, Sev.en Energy, či EPH si sami svůj uhelný „rybník" nevypustí.

Když v roce 1991 tehdejší vláda stanovovala územní limity těžby hnědého uhlí, nečinila tak pouze kvůli ochraně lidských sídel, která leží na jeho ložiscích. Ohraničení zásob mělo také umožnit uhelnému průmyslu a státu připravit se v dostatečném předstihu na konec těžby uhlí. S přibližováním těžebních strojů k vytyčeným hranicím však místo toho rostl tlak na „prolomení". Spor vyvrcholil v roce 2015: Horní Jiřetín, který stojí na hraně dolu ČSA, se veřejnosti podařilo před společností Severní energetická uhlobarona Pavla Tykače zachránit. Na dole Bílina, kde těží ČEZ, se ale limity skutečně posunuly.

v následujících pěti letech se ale situace dramaticky změnila a z otázky zda se má těžba uhlí rozšiřovat se stala otázka, jak rychle uhlí skončí. Tváří v tvář zhoršující se klimatické krizi ve společnosti sílí hlasy, volající po urychlení transformace energetiky, množství lidí se zapojuje do „klimatických" protestů a proto také klesá společenská podpora uhelného průmyslu. Více než 70% veřejnosti tak již dnes podporuje uzavření všech uhelných elektráren a její organizovaný tlak vyvolává politická opatření, jako je blížící se rozhodnutí o definitivním konci uhlí.

Před uhelnými regiony tak leží výzva: připravit se na život po uhlí. Bohužel, dosavadní praxe státu a krajských samospráv dává nepříliš uspokojivý obrázek, kdy je z rozhodování o své budoucnosti velká část obyvatel těchto regionů v podstatě v praxi vyloučena.

V roce 2015, kdy se prolamují limity těžby na dole Bílina, spouští ministerstvo pro místní rozvoj program Re:start, který má povzbudit ekonomiku ve strukturálně znevýhodněných uhelných krajích. I když samotný program nenabízí finance přímo, kraje díky němu mají mít lepší možnosti pro čerpání finančních prostředků. Zároveň má zřídit strategii podpory krajů, aby snahy o proměnu jejich ekonomiky byly srozumitelné a účinné.

Problém ovšem je, že vypracovaný Akční plán obsahuje zcela nahodilé projekty, u kterých není zřejmé, jak pomáhají k transformaci ekonomiky a podpoře místních. Za všechny uveďme například zřízení polygonu pro autonomní vozidla v Ústí nad Labem nebo demolice budov ve vyloučených lokalitách. Nedaří se mu ani zapojení veřejnosti. Na internetových stránkách sice můžete napsat tip na konkrétní opatření, ale není jasné, co se s ním následně stane ani kolik lidí takový tip v posledních pěti letech zaslalo. Je to tak spíše způsob, jak vytvořit dojem, že názory veřejnosti někoho zajímají, než jim skutečně dát váhu v rozhodování.

Re:start také zastupuje Českou republiku v evropské iniciativě, která slouží pro spolupráci a výměnu informací mezi uhelnými regiony, jež se potýkají s podobnými problémy. Evropská unie bude v následujících letech pro spravedlivou transformaci uvolňovat další nemalé finanční prostředky. Jednak skrze Fond spravedlivé transformace, který bude přerozdělovat až 40 miliard eur, a tedy několik desítek miliard korun i pro Ústecký, Karlovarský a Moravskoslezský kraj.

Právě v tuto chvíli se připravuje Plány územní spravedlivé transformace, strategický dokument podle kterého bude financování probíhat. Dokončený má být již na jaře roku 2021. Přestože má podporovat hlavně malé a střední podniky, poslanci navrhují zpřístupnit jej i velkým firmám, aniž by přitom musely být uvedené v plánech pro čerpání fondu spravedlivé transformace.

Zmírnit ekonomické dopady koronavirové krize má také Evropský plán obnovy. Skrze něj může česká vláda nakopnout ekonomiku až téměř 600 miliardami korun. Pro Českou republiku je to skvělá příležitost získat potřebné finanční prostředky k řešení klimatické krize. Peníze totiž mohou proudit i do péče o krajinu, budování obnovitelných zdrojů nebo energeticky úspornější renovace budov.

Ministerstvo průmyslu a obchodu místo toho ale připravilo plán, který rozhodně nezajistí dostatek prostředků pro adekvátní investice do obnovitelné energetiky. Jeho připomínkování bylo zkráceno na osm dní a plán nakonec nebyl projednán ani na vládě, což ukazuje, že byl šitý horkou jehlou a možnosti pro jeho úpravu byly značně omezené.

Shrnuto a podtrženo: právě v tuto chvíli se rozhoduje o jízdním řádu spravedlivé transformace v následujících klíčových letech. Děje se tak velmi rychle a veřejnost má velmi málo příležitostí proces ovlivnit a ani nemá příliš možností, jak se o něm dozvědět. Smysluplné možnosti participace chybí. Obyvatelé a obyvatelky se tak mohou zas cítit právem vyloučeny z debat o osudech míst, v nichž žijí. Přitom jsou to právě oni a ony, od nichž by se měly plány proměny odvíjet.

Hrozí tak, že peníze na „spravedlivou transformaci" budou využity způsobem, který jde přímo proti smyslu tohoto pojmu: místo aby tolik potřebné prostředky posloužily místním lidem a pracujícím k novému začátku, půjdou opět největším a nejmocnějším hráčům, kteří v minulosti nejvíc vydělávali na těžbě.

Právě proto je důležité, aby se další instituce – občanské organizace, odbory ale třeba i obce - snažily do celého procesu vstupovat „zdola", rozšiřovat možnosti, jak se sami lidé mohou klíčových rozhodnutí účastnit a tlačit na politiky a firmy, aby na jejich potřeby a zájmy museli začít brát větší ohled. Mohou tomu pomoci i některé nápady a metody, které nabízíme v následující kapitole.

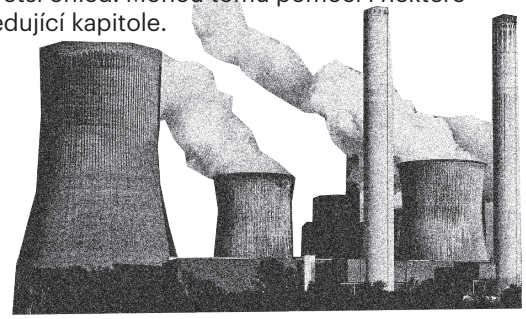

Proč a jak zapojovat veřejnost do spravedlivé transformace?

To, jakým způsob odchod od fosilní ekonomiky proběhne, ovlivní tvář regionů na dlouhá desetiletí. Široká veřejnost by tak měla být do celého procesu zapojena. Úspěch a míra spravedlivé transformace bude vzhledem k výše zmíněnému podmíněna tlakem lidí „zdola“. Participace nemá být jen políčko k zaškrtnutí v projektu nebo formalita, ale je důležitým nástrojem. K čemu? Jak vlastně smysluplná participace může vypadat?

V této kapitole ukazujeme, jak v jednotlivých krocích připravit setkání s veřejností, na co si dát pozor a kde se poohlížet po inspiraci. Vycházíme přitom jak ze dvou participativních workshopů v Sokolově a Ústí nad Labem, jež jsme za účasti více než stovky lidí uspořádali v rámci našeho pilotního projektu v srpnu 2020 , tak ze zkušeností z jiných jednání, diskusí a projektů, na nichž se členové a členky Re-setu v minulosti podíleli.

Co vlastně je participace?

Je to proces, při kterém se zúčastnění podílejí na formulaci návrhů, politik a rozhodnutí, které se jich týkají. Při veřejných projednáváních získávají občané a občanky prostor ke sdílení svých názorů, přání, zájmů nebo obav přímo s představiteli veřejné správy a dalších zainteresovaných stran a mohou tak mít na rozhodnutí, která se jich týkají, reálný vliv. Participace na veřejných projednáváních dává zaznít vícero hlasům, a tím lépe odráží rozmanitost společnosti. Služby drahých mediálních agentur a zákulisní lobbying sice mohou mít vliv na politická rozhodnutí, ale tlak veřejnosti daleko lépe prosadí politiky, které odpovídají potřebám lidí.

Participativní způsob rozhodování zvyšuje průhlednost celého procesu a občané se tak podílem na rozhodnutích s nimi dokáží lépe ztotožnit a nést spoluzodpovědnost, jestliže byl jejich hlas vyslyšen. To napomáhá vzniku místních komunit, nových spojenectví a sebevědomé společnosti, jež je schopna bránit své zájmy. V neposlední řadě participace napomáhá zapojení drobných podniků a neziskových projektů, jež by při transformaci řízené “shora” unikly pozornosti. Následující část se věnuje způsobům, jak se o vznik takových politik, které myslí na všechny aktivně zasadit.

Jak může participace vypadat a jaké metody použít?

Jak může participace na rozhodování o podobě transformace vypadat jsme se snažili sami vyzkoušet a ukázat naším pilotním projektem, který zahrnoval moderovaná setkání s veřejností v uhelných regionech Ústeckého a Karlovarského kraje. Pomocí workshopů v Sokolově a Ústí nad Labem jsme chtěli debatu o spravedlivé transformaci otevřít širší veřejnosti. . Naším cílem bylo zapojit místní do vymýšlení cest, jež by vedly k rozkvětu zmíněných regionů a zároveň změnit převládající představu o tom, že rozhodování o spravedlivé transformaci má být pouze v rukou politiků, firem a „odborníků“.
Naše participativní workshopy, z nichž budeme v následující kapitole čerpat, ukázaly, jak může v určitou chvíli vypadat zapojování veřejnosti. Jistě se zdaleka nejedná o jediný a dostačující způsob, a naše pilotní debaty by spíše měly posloužit jako odrazový můstek k dalším propracovanějším a dlouhodobějším aktivitám. Cílem následující části je usnadnit zorganizování veřejného participativního setkání ke spravedlivé transformaci také vám, ať už působíte v neziskovém sektoru, místní samosprávě nebo sousedské iniciativě.

Předtím než pozvete lidi k jednacímu stolu

Zapojení občanů do debaty o spravedlivé transformaci může být hodnotou samo o sobě, aby se nicméně představy lidí projevily také v realitě, je třeba si nejdříve určit, jak takové zapojení proběhne a k čemu má sloužit.

Má pomoci vytvořit tlak na politiky? Má přizvat k jednomu stolu občany a experty a následně tvořit konkrétní požadavky? Jedná se o součást konkrétního již existujícího projektu? Má takové setkání inspirovat k novým aktivitám/propojit aktéry mezi sebou? Co se stane s výstupy z jednání? Kdo na setkání přijde a jaké má potřeby? Jaká témata jsou klíčová na projednávání? Kdo jsou klíčoví aktéři? Jak a s kým se spojit při dosahování cílů spravedlivé transformace?

Odpovědět na tyto otázky nemusí být snadné, uděláte-li to však, zajistíte si hladší průběh celého jednání. Pokud jste se již rozhodli uspořádat veřejné jednání o budoucím rozkvětu regionu a možnostech, které pro něj plynou z transformace ekonomiky, doporučujeme předem zvážit také následují praktické body:

Tip 1: Ideální je vytvořit si detailní analýzu potřeb těch, které chcete na projednávání zvát. Nemáte-li čas a prostředky, vytvořte a vymyslete si vzorovou PERSONU – účastníka nebo účastnici projednávání – kdo to je? Kolik jí je let? Jaké má zájmy? Proč by přišel na takové jednání? Pracuje ve fosilním průmyslu?

Tip 2: Problematika spravedlivé transformace je příliš komplexní a strukturálních problémů k řešení je v kraji/region/městě/obci příliš? Nevíte, kde začít? Zkuste předem na malém vzorku lidí některé ze současných takzvaně „designových“ metod, které vám mohou pomoci veřejné participativní jednání přesně zacílit.

Co si připravit:

Týmová spolupráce: Slaďte se jako tým, dopředu si detailně rozdělte role, před účastníky setkání vystupujte jednotně a podporujte se navzájem;
- **Propagace veřejného jednání:** Sociální sítě mohou mít dosah pouze k některým lidem, někde fungují plakáty, někde osobní pozvání;
    - Zkuste napsat místním spolkům, vzdělávacím neziskovkám, zastupitelům a zastupitelkám, zájmovým skupinám, odborům, zkusit můžete místního faráře, starostku či podnikatele – zeptejte se, zda by vám s šířením informace nepo mohli;
    - Napište tiskovou zprávu do místních novin;
- **Role facilitátora*ky:** Nastavuje mantinely diskuse a posouvá ji dopředu; dbá na to, aby se každý mohl zapojit; věří účastníkům setkání a nepovyšuje se nad ně;
    - Připravte se na krizové scénáře či možné spory;
    - Přijde více/méně lidí, než jste čekali, a zvolený formát jednání nevyhovuje – nachystejte si záložní plán pro obě varianty;

- V diskusi se sejdou lidé s naprosto odlišnými názory a postoji a debata se cyklí. V takový moment je možné debatu odosobnit a „zaparkovat“ argumenty na nachystaný flipchart na stěně. Později se k nim můžete vrátit. Facilitátor by se měl připravit na to, že bude muset usměrňovat ty, kteří si berou příliš prostoru na úkor ostatních;
- Zamyslete se nad vlastními „krizemi“. Většina ze scénářů, se který mi přijdete, se nikdy neuskuteční, dodá vám však na klidu.

Hosté: Jestliže facilitátor nastavuje v debatě mantinely a její účastníci a účastnice určují její rytmus a směřování, pak případní předem pozvaní „hosté“ - například důležití místní názoroví lídři či odbornice „zvenčí“ - ovlivní, jaké argumenty budou rezonovat nejvíce.

V našem případě jsme se například snažili, aby hosté reprezentovali paletu přístupů ke spravedlivé transformaci, které jsou zároveň relevantní pro místní. Na workshopech v Sokolově a Ústí nad Labem mluvili lidé z místní občanské společnosti, zástupci samospráv a politické reprezentace regionu, zástupkyně odborů či zástupci nevládních neziskových organizací, jež se spravedlivé transformaci věnují.

Náš výběr hostů a panelistů rozhodně není vyčerpávající ani vyvážený. Zastoupení všech relevantních činitelů by jednak umenšilo prostor pro podněty veřejnosti, ale zároveň by vytvářelo větší bariéry mezi panelisty a veřejností. Velké rozdíly v mocenském postavení nebo úrovni odborného zázemí mohou nevědomě umlčovat mocensky slabší, nebo odborně nespecializované účastníky, přestože jejich komentáře a potřeby jsou pro diskuzi přínosné.

Participativní workshopy necílily na reprezentativní zastoupení, které by věrně odráželo všechny dotčené skupiny. Kladly si za cíl zejména zasíťování účastníků z řad veřejnosti, sbírku jejich podnětů a v neposlední řadě také zapojení občanů do debaty o spravedlivé transformaci.

Materiály aneb čím se vybavit: Elektronické prezentace mají několik nevýhod – strhávají na sebe pozornost a účastníci do nich nic nemohou doplňovat – můžete využít místo toho **flipcharty** (velkoformátové papíry prodávané v roli).

Dále se vám bude hodit:
– **Papírová lepicí páska** – nezanechává stopy na omítkách či tapetách a přilepíte jí flipchart ke stěně.
– **Post-it sada** – malé, obvykle čtvercové lepicí papírky – dají se popsat bokem a poté nalepit na stanovené místo.
– **Zvonek či budík** – křičet na lidi v zaplněném sále, že uběhl stanovený čas pro diskusi, není potřeba. Stačí zacinkat.
– **Sada fixů na flipcharty** – pořiďte si více barev pro srozumitelnější prezentace a zápisy.
– **Je téma k projednání příliš široké nebo složité? Nachystejte pro všechny účastníky „position papery“** – dokument, který stručně shrnuje důležité argumenty potřebné pro diskusi. Případně promyslete, zda nepoložit jednodušší otázky nebo téma nezúžit.

Metody pro participativní setkání

Hodinová prezentace k tématu, po které následuje prostor pro tři otázky z publika? Setkání s veřejností jdou udělat i lépe! Zde shrnujeme, co se povedlo nám samotným spolu s tipy, jak zvolit správné metody. Pro workshopy v Sokolově a Ústí nad Labem jsme zvolili níže popsané metody. K nim přidáváme zdroje k dalším.

	Shrnutí metody	Charakter skupiny a počet organizátorů	Délka trvání	Materiály a prostředí	Výhody	Rizika
World Café	1. Pozvěte zástupce všech zainteresovaných stran. Připravte prostory, kde se všichni budou cítit pohodlně. 2. Rozdělte účasníky ke stolům v rovnoměrných skupinách. U každého stolu bude jeden facilitátor diskuze, který bude zapisovat a hlídat styl konverzace. 3. Všem účastníkům položte vždy jednu otázku a nechte je o ni u jednotlivých stolků 20-30 minut diskutovat. Facilitátoři by měli podporovat zapojení všech participantů. 4. Po časového limitu nechte všechny skupiny posunout se k dalšímu stolu (při menším počtu lidí si mohou jednotlivci sami vybrat, kam budou pokračovat). Položte ještě jednou stejnou nebo navazující otázku. 5. Závěr: Skupiny mohou shrnout diskusi po každém konverzačním kole a nebo na konci u stolu, kde se zrovna nachází na základě poznámek u facilitátora.	V jedné skupině by nemělo být více než 8 lidí, aby se všichni mohli zapojit. Pokud je nutné obejít všechny stoly, pak více než 4 stanoviště aktivitu neúnosně prodlouží. - 1 facilitátor*ka při každém stole; - 1 hlavní moderátor*ka; technická podpora (projekce, občerstvení,...)	60 – 90 minut.	Flipcharty a flipchartové fixy; psací potřeby; zvonek či budík pro oznámení přesunu. Káva, hrníčky, případně drobné občerstvení dodají na atmosféře Dostatek prostoru, aby se skupiny nepřehlušovaly. Otázky zadávají facilitátoři, jsou někam promítané a nebo visí na stěně na flipchartu.	Příležitost účastnících se vyjádřit se ke všem důležitým otázkám, které nastavíte Účastníci se mohou blíže seznámit.	Lidé nejsou sdílní nebo debatu u stolu ovládne několik nejhlasitějších jedinců.
Modifikovaná „Human Library“	„Human library“ je metoda využívaná ve vzdělávání k lidským právům. Může být stejně tak využita ke sdílení příkladů dobré praxe nebo navázání dialogu mezi občany a politiky/odbory/zástupci firem... U každého z rozmístěných stolů sedí člověk-kniha (odtud název aktivity) Skupiny či jednotlivci se mezi stoly přesouvají a mají možnost si vyslechnout u každého stolu daný příběh a na cokoliv se zeptat („přečíst knihu“).	Střední skupiny, na jednu „knihu maximálně 6 lidí. Jeden moderátor měřící čas.	60-90 minut.	Podobně jako u world café,a le bez facilitátorů. Účastníci si mohou zapisovat poznámky sami.	Metoda pomáhá nasdílet příklad doré praxe nebo expertízu v menší skupině a umožňuje tak živější oboustrannou interakci.	Lidé-knihy, které pozvete, musí vzbuzovat opravdový zájem u účastníků a účastnic, aby byli motivovaní se doptávat a interagovat.
Zeď nápadů	Po stěnách visí flipchart (např. slepá mapa regionu) a účastníci na něj vlepují své nápady či připomínky. Tip: Rozdejte na začátku malé nálepky a nechte.	Neomezeně.	30 minut při více flipchartech nebo v prostorech mezi jinýma aktivitama.	Dostatek psacích potřeb, post-ity, lepítka/nálepky, papírová lepící páska.	V kombinaci s jinýma aktivitama může dát prostor pro méně výřečné účastníky*ce; dobře se takto sbírá zpětná vazba.	Je třeba dobře vysvětlit, k čemu přesně flipcharty slouží a na jaké otázky se na nich odpovídá. Může jinak dojít ke zmatení a aktivita přijde vniveč.

– Nebojte se metody kombinovat! V našem případě každý z panelistů společně s jedním moderátorem představoval jedno stanoviště, kde zhruba třicet minut probíhala skupinová diskuze. V této diskuzi se zapisovaly také podněty účastníků c ty bylo také možné zaznamenat na slepou mapu regionu. Záznamy z debat u jednotlivých stolů spolu se zaplněnými slepými mapami sloužily následně jako podklady pro vytvoření výstupů z workshopu.

– Průběh našich workshopů jsme směřovali k tomu, aby bylo pro účastníky co nejsnazší vzít si slovo a vyjádřit vlastní názor. Během setkání tak mohly snáze zaznívat i nesouhlasné názory a ani společenské postavení nemělo vliv na jejich váhu.
– Metody nejsou samospásné ani univerzální, jsou pouhým prostředkem jak lidi zapojit. Vždy se zamyslete nad kontextem, ve kterém je chcete použít a také nad výsledkem, kterého chcete dosáhnout.

– Pokud je to možné, zvedněte alespoň jednou účastníky a účastnice ze židlí – například je nechte napsat něco na tabuli nebo flipchart.
– Nevíte jakou metodu zvolit? Obraťte se na nás nebo některou z institucí uvedených na konci brožury, kde vás navedou na zkušené facilitátory a facilitátorky nebo vám poradí.

Během setkání

Následující osnova vychází z našich uskutečněných workshopů a uvádíme ji pro inspiraci včetně časových dotací.
1. Představte sebe a svou organizaci či funkci a začněte praktickými informacemi (5 minut).
a. Pokud máte prezenční listiny, nechte je podepisovat hned od začátku, minimálně vždy sbírejte kontakty na účastníky a účastnice, abyste je mohli do budoucna kontaktovat;
b. Pořizujete ze setkání záznam, máte na místě fotografku či kameramana? Oznamte to lidem a dejte jim možnost nebýt dokumentován. Pamatujte také na GDPR pravidla pro nakládání s osobními údaji;
c. Rozdejte lidem podkladové materiály („position papery"), máte-li nějaké.
2. Představte účel setkání, a co se na něm bude dít (celý program), představte obsah podkladových materiálů (5 minut).
3. Představte hlavní hosty – Každý se krátce představí a popíše pozici v otázce spravedlivé transformace, kterou bude v debatě zastupovat (30 minut).
4. (Volitelné) Následuje rozdělení lidí do skupin, ve kterých budou obcházet stanoviště hostů (viz Metody). Předtím než hlavní aktivita začne, můžete dát lidem možnost se představit vzájemně v rámci skupin (záleží na celkovém počtu lidí). Stačí zadat jednu společnou otázku, kterou pak vzájemně sdílí (např.: „Co vás přivedlo na tuto debatu?").
5. World Café/Human library – viz výše.
6. Závěrem: během předchozí aktivity dochází k dílčím závěrům. Zde je prostor aby každý (případně každý kdo chce) řekl jednu věc, kterou si odnáší s sebou. Poděkování všem za účast, následované popisem toho, co se bude dít dále po debatě a jak se na ni naváže, by mělo být samozřejmostí.

Co dělat během skončení setkání?

Právě jste skončili posledním bodem a lidé se pomalu rozchází . Pro vás však tímto akce zdaleka nekončí. Zde je několik bodů, které vám mohou pomoct vše uzavřít.

– Ujistěte se, že máte kontakty na všechny účastníky a prezenční listinu, pokud je potřeba.
– Napište co nejdříve všem zúčastněným mail:
Poděkujte za účast.
Zašlete podklady a materiály ze setkání a svůj kontakt.
Předejte kontakt na expertní hostky a politiky, pokud s tím souhlasí.
Popište, co se bude dít dále s podklady z proběhlého setkání a jak se mohou účastníci a účastnice do budoucna zapojit.
Naplánujte si společné setkání v týmu, na kterém zhodnotíte, co se povedlo a co do příště změnit. Čím dříve, tím lépe.

Zmíněné metody participativních workshopů sloužily především ke sběru podnětů. Nemůžeme workshopy považovat za reprezentativní vyjádření potřeb lokální populace, nemůžeme je ani považovat za hloubkové rozhovory s přímo zasaženými lidmi. Ve srovnání s jinými podobnými přístupy k tématu spravedlivé transformace slouží i k setkávání zúčastněných, síťování a budování důvěry mezi nimi.

Následná analýza spočívala především v roztřídění podnětů do několika skupin. Díky tomu můžeme určit hlavní oblasti podnětů. Seskupení podnětů do tematických sekcí proběhlo nejdříve samostatně pro každý workshop. Následně byly výstupy z obou workshopů srovnány mezi sebou, aby bylo možné najít shodné body a rozdíly.
V obou případech byly podněty rozdělené do pěti shluků, které ovšem nebyly v případě obou debat shodné.

Na jaká témata se připravit?

Co jsou hlavní lekce, které si z našich pilotních participativních workshopů odnášíme? Sdílená témata, která zaznívala při obou námi uskutečněných workshopech, považujeme za obzvlášť důležitá. Uvádíme je zde, protože mohou pomoci při formulaci otázek pro budoucí participativní setkání:

1. Potřeba vize
Nejsilnější motiv obou participativních workshopů byla nejasná vize budoucnosti regionu bez uhlí. Pochopitelná a srozumitelná představa o tom, jak by život v regionu bez uhlí mohl vypadat, by pomohla snížit všeobecnou nejistotu a z ní pramenící obavy. Takovou vizi přitom nemusí předkládat jenom vláda nebo kraje, ale také například ekologické organizace. Stejně tak může vzejít z projednávání dílčích témat samotnými lidmi.

Veřejné diskuzi může prospět vzájemné soupeření různých vizí, bez nich je ale diskuze rozpačitá a je složité se do ní zapojit. Pro vytvoření vize je potřebný „leadership", vedení – tedy převzetí odpovědnosti za předkládaný plán a odhodlání k jeho veřejné obhajobě. Pro budování potřebné společenské podpory musí vize ukazovat jasnou představu o tom, kolik proměna bude stát a co díky ní regiony získají.

Do diskuse:
Tuto vizi lze vytvářet právě prostřednictvím setkání s veřejností. Komu lze tuto vizi předat a jak nejlépe tlačit na její naplňování?

2) Proveditelnost transformace
Podobně silným motivem byla proveditelnost spravedlivé transformace. Je vůbec možné nahradit uhlí jako zdroj energie a najít důstojné pracovní příležitosti pro pra-

cující v uhelných dolech či elektrárnách? Podobné dotazy zaznívaly během workshopů často. Část z nich se týkala technologické stránky přechodu: jestli přenosová soustava a obnovitelné zdroje dovedou lidem i ekonomice zajistit dostatek energie, aby nestrádali.

Další část se týkala finanční proveditelnosti: lidé se ptali odkud se vezmou potřebné prostředky, kolik peněz je potřeba a komu by měly být směřovány. Objevovala se přitom nedůvěra k velkým projektům a obavy z netransparentního přerozdělení veřejných prostředků k těm, kteří doteď na nerovnostech těžbou uhlí vydělávají.
K provedení spravedlivé transformace je také potřeba aby se k veřejné podpoře dostali i menší podniky či obce.

Do diskuse:
Jak zajistit veřejnou kontrolu, aby z peněz na transformaci netěžily jen velké firmy a aby se prostředky „netunelovaly"? Pomohl by v získávání prostředků na spravedlivou transformaci a rozptýlení obav žadatelů institut grantového ombudsmana pro strukturálně postižené regiony?

3) Pozitivní příklady
V diskuzích se vyskytovala také potřeba příkladů, díky kterým je možné si lépe představit, jak by transformace mohla vypadat. Podniky, které nabízejí důstojnou práci, a obce, které investují do solárních a větrných elektráren, existují i u nás a mohou být praktickou ukázkou, kterou je možné následovat. Úskalí, kterým museli čelit, také ukazují příležitosti pro zlepšení při nastavování podpory.

Spoustu zajímavých příkladů je možné přinést i ze zahraničí, obzvláště z regionů, které čelí podobným výzvám. Zdaleka ne pro všechny je ale snadné se o takových příkladech dozvědět nebo se s nimi i osobně seznámit. Rozšíření znalostí a informací o ukázkových příkladech pro širokou veřejnost je také konkrétní doporučení, na kterém byla široká shoda. Na konci brožury uvádíme příklady institucí, které mohou poskytnout poradenskou činnost.

Do diskuse:
Máte ve svém okolí vzdělávací instituci (veřejnou nebo z neziskového sektoru), která by mohla příklady dobré praxe zprostředkovávat?

4) Proměna krajiny
Proměna těžební krajiny rezonovala mezi účastníky také poměrně silně. Rekultivovaná krajina uvolní půdu pro další využití, ať už pro obnovitelné zdroje, nebo turismus a rekreaci. Spravedlivá transformace také musí vzít v úvahu dopady budování obnovitelných zdrojů na krajinný ráz. Podobně jako rozvoj obnovitelných zdrojů i rozvoj turismu vyvolává na jedné straně naději a na druhé straně obavy z nekontrolovaného rozvoje, který by mohl v konečném důsledku být rovněž nespravedlivý. Proměněná krajina může být důvodem být na kraj znovu hrdý.

Do diskuse:
Jakým způsobem budou probíhat rekultivace a jaký bude jejich výsledek? Mohou se do rekultivací zapojit také drobní podnikatelé z regionu?

5) Potřeba komunikace
Posledním častěji zmiňovaným bodem byla komunikace. Zprávy z uhelných regionů se ne vždy dostávají do celostátních médií, přitom se jejich osud dotýká všech obyvatel republiky. Málo dostupných a přehledných informací o plánech a průběhu změn také znesnadňuje veřejnosti vzít si téma za své a zajímat se o něj. Diskuzi o spravedlivé transformaci by také podle účastníků workshopů pomohlo více debat mezi různými skupinami lidí, kteří mají různé informace a postoje, například mezi občany a politiky, mezi firmami a zastupitelstvy.

Do diskuse:
Máte ve svém okolí příklady dobré praxe z řad samospráv, podniků nebo občanské společnosti? Co by těmto subjektům pomohlo aby se mohly lépe podílet na rozkvětu regionu? Mohou jim pomoci vámi organizované participativní setkání?

Úspěšný příklad ze zahraničí: Akční plán pro spravedlivou transformaci Horní Nitry
V lednu 2018 starostka města Prievidze v regionu Horní Nitra na západě Slovenska veřejně vyhlásila, že do přípravy Akčního plánu pro transformaci Horní Nitry se bude moct zapojit také veřejnost. Společně s dalšími starosty pak začala organizovat veřejné debaty, kam zvala politiky, starosty, podnikatele a také ekologické spolky.[vi]

Celkem se mezi březnem a zářím zorganizovalo patnáct veřejných debat, do jejichž příprav a průběhu se zapojilo na šedesát dobrovolníků. V těchto debatách se vybraly čtyři pilíře – nejdůležitější oblasti pro rozkvět regionu – kterými byly ekonomika, doprava, sociální zázemí a turismus. Podněty pro každý pilíř pak rozpracovávala samostatná pracovní skupina. Informace o průběhu přípravy plánu bylo možné průběžně nacházet na webových stránkách.

V září pak byly výsledky z veřejných debat předány vládě, která je převzala a plán dále rozpracovala.

V roce 2019 pak byl Akční plán pro spravedlivou transformaci schválen – nejdříve Krajskou radou a místními obcemi během veřejných slyšení, následně pak i vládou. Slovensko by díky němu mělo přestat využívat uhlí pro výrobu elektřiny už roce 2023 jako první země Visegrádské skupiny. V Horní Nitře, kde se těží většina uhlí na Slovensku, mají teď místní lidé díky Akčnímu plánu dobrou představu o tom, co se bude dít, až šachta konečně zavře.

Závěrem

Následující desetiletí je pro řešení změny klimatu naprosto zásadní a dalekosáhlé změny v energetice i ekonomice se začínají odehrávat právě nyní. Vláda připravuje Územní plán pro spravedlivou transformaci, strategický dokument, který určí na co bude možné čerpat finanční prostředky z evropského fondu spravedlivé transformace. Ministerstvo průmyslu a obchodu zase připravuje Národní plán obnovy, který má napomoci rozhýbání ekonomiky zasažené opatřeními proti koronaviru. Uhelná komise pak dokončuje scénáře pro útlum uhelného průmyslu, které mají sloužit jako jízdní řád pro nahrazování uhlí. Již dnes se uhelné firmy dostávají do ekonomických problémů.

Živelné a náhlé uzavírání dolů a elektráren vedené pouze vývojem energetického trhu by mohlo ohrozit živobytí tisíců zaměstnanců. Jak tomu čelit a jak dosáhnout toho, aby prostředky na zajištění příležitostí pro „život po uhlí" neskončily opět v kapsách těch, kteří uhelné regiony po léta vykořisťovali? První vlaštovky již existují. Přestože veřejnost u nás nemá pro zapojení se do rozhodování o proměně ekonomiky uhelných regionů nejlepší podmínky, mnoho podniků, obcí a spolků na nic nečeká a již dnes se zasazují o budoucí rozkvět regionů bez uhlí. V Horním Jiřetíně uspořádali veřejnou sbírku na solární panely na střeše školy, která je díky nim dnes energeticky soběstačná. Podobně v Jindřichovicích pod Smrkem obec investovala do větrných turbín, které jí nyní obci dodávají obnovitelnou elektřinu. Jsou to příklady, které je možné následovat a rozvíjet.

Nadějné jsou také diskuze, které v úsilí o lepší budoucnost pro uhelné regiony spojují lidi, kteří se donedávna ještě třeba ani neznali. . Netransparentnost vládní uhelné komise například vedla občany a odborníky k tomu, aby sestavili vlastní, „stínovou" uhelnou komisi, kde společně jednají občané přímo zasažení těžbou uhlí, společně s klimatology, ale také například i lékaři, socioložkami a právníky. Úsilí stínové uhelné komise vyvrcholilo publikováním dokumentu s doporučeními pro rychlý a spravedlivý konec uhlí.[vii] O dialog s lidmi, kteří se mohou cítit ohrožení útlumem uhelné energetiky, usilují také lidé zapojení do ekologických hnutí. Ti uspořádali v letošním roce souběžně s našimi workshopy cyklojízdu, během které se setkávali s místními lidmi přímo v krajině severozápadních Čech.

Náš pilotní projekt chtěl k tomuto úsilí přispět a ukázat jeden z možných způsobů, jak veřejnost do debaty o zásadní ekonomické proměně uhelných regionů zapojit. Výše zmíněné záblesky ale samy stačit nebudou. Pokud nevyužijeme možnost, která se nám dnes nabízí, hrozí, že ekonomická proměna dále prohloubí stávající strukturální problémy. Navíc může prohloubit společenské příkopy mezi „vítězi", kteří na ekonomické proměně zbohatnou, a „poraženými", kterým naopak ohrozí sociální jistoty a utvrdí jejich neochotu podílet se na věcech veřejných.

Právě teď potřebujeme nastartovat promyšlený, jasně strukturovaný a rozsáhlý proces přípravy ekonomické transformace, který umožní veřejnosti se do něj zapojit. Jak ukazuje příprava Akčního plánu transformace Horní Nitry, dostane-li veřejnost příležitost účinně se podílet na rozhodování, zajistí tak širokou společenskou podporu pro rozsáhlé změny a bude moct také využít příležitosti podílet se na budoucím rozkvětu uhelných regionů.

Mnohokrát jsme během participativních workshopů slyšeli, že veřejnost chce mít důvod být hrdá na místo, kde žije. Uhelné regiony nemusí být místem, odkud se odchází za lepším, ale naopak se mohou stát místem, kam se budou lidé vracet. Je proto potřeba, aby místní lidé společně prosazovali své zájmy, protože tlak veřejnosti je účinným hybatelem společenských změn.

Pokud se nyní ptáte, co můžete udělat hned teď, doporučujeme vám podívat se na informační rozcestník. Mnoho organizací se tématům spojeným se spravedlivou transformací věnuje již delší dobu a vytvořilo zajímavé studie a publikace. Spoustu z nich pořádá veřejné akce a semináře, kterých se můžete účastnit. Určitě vám rády poradí a odpoví na otázky.

Jestli máte nápady, komentáře a připomínky k této brožuře nebo ke spravedlivé transformaci obecně, neváhejte napsat i nám. Pomoci vám můžeme například s přípravou podobných setkání, jaké jsme zorganizovali my, v plánování dalších aktivit, nebo v propojení s jinými iniciativami.

Změňme systém, ne klima

Ekonomiku nebude stačit proměnit jen v uhelných regionech. Máme-li se vyhnout nejhorším dopadům ekologické krize a zlepšit kvalitu života obyčejných lidí, budeme ji muset změnit celosvětově: tak, aby se zásadně snížily její dopady na životní prostředí a aby začala lépe sloužit potřebám nás všech.

Nastavení ekonomického systému, v němž je výhodnější kupovat si jídlo a zboží z druhé strany planety, kde se dotují velké korporace místo podpory lokálních podnikatelů, pěstitelek a výrobců, a kde z ekonomického rozvoje bohatne hrstka nejbohatších místo aby se myslelo na potřeby většiny, se bude muset změnit. Tento systém je neudržitelný jak z pohledu ekologického, tak z pohledu prosperity komunit po celém světě. Tak jako tak se bude muset změnit.

Bude tato změna ve prospěch všech? Je třeba mít na paměti, že necitlivá ekologická opatření přitom mohou zasáhnout potřebné a vyvolat tak proti sobě oprávněný hněv. Když ve Francii uhlíková daň zdražila pohonné hmoty, hnutí žlutých vest pochodovalo ulicemi s transparenty jako: "Elity se bojí konce světa, my se bojíme konce měsíce". Naším cílem by měl být svět, v němž se lidé nemusí bát ani jednoho.

Proto potřebujeme změny, které povedou k snížení dopadů ekonomiky na přírodu a současně budou díky spravedlivějšímu rozdělování bohatství napravovat nerovnosti ve společnosti. Spravedlivá transformace v širším pojetí znamená celospolečenskou proměnu, která povede k tomu, že dobrý život ve zdravém prostředí bude něčím, co je dostupné všem a nikoli výsada pro privilegované.

Informační rozcestník o spravedlivé transformaci

Pokud se chcete zorientovat v tématu spravedlivém transformace, doporučujeme se podívat na následující materiály. V rozcestníku naleznete odkazy na publikace a internetové stránky organizací, které se věnují tématům úzce spojeným se spravedlivou transformací. Seřadili jsme je podle zaměření organizací pro lepší orientaci. Tento výčet určitě není konečný a publikací bude přibývat.

Výzkumné organizace

Centrum pro dopravu a energetiku se spravedlivé transformaci věnuje již několik let. Je součástí mezinárodních sítí, jako je například Just Transition **https://www.just--transition.info/**, a publikuje důležité dokumenty a analýzy které překládá jednak z českého kontextu do mezinárodního, tak i obráceně. V neposlední řadě také pořádá semináře pro veřejnost a spolupracuje i v pracovní skupině spravedlivé transformace v české uhelné komisi.
Asociace pro mezinárodní otázky od roku 2019 pracuje na projektu Změna klimatických politik. Na jejich internetových stránkách můžeme nalézt řadu publikací, včetně analýzy dopadu konce uhlí na zaměstnanost.

Ekologické organizace

Hnutí Duha se dlouhodobě věnuje obnovitelné energetice a klimatickým změnám. Pracuje například na podpoře komunitní energetiky, má zástupce v uhelné komisi, ale také například iniciovala průzkum veřejného mínění o konci uhlí v České republice.

I Greenpeace dlouhodobě usiluje o konec uhlí, a přináší na veřejnost klimatická témata. Pokouší o dialog s odbory a jejich aktivní roli můžeme vidět například při zastávání se práv pracujících v dolech OKD v době koronavirové krize.

Odbory

I ze strany odborů můžeme sledovat snahy o zapojení se do diskuze o spravedlivé transformaci. Odborový časopis Sondy publikoval články o spravedlivé transformaci, odbory ČOSE zpracovaly výzkum mezi zaměstnanci o jejich postojích k útlumu uhlí. I ČMKOS publikuje v mezinárodních periodikách o specifických výzvách spravedlivé transformace v České republice.

Participativní metody

Metodám participace se věnují i některé z výše zmíněných organizací, na jejich internetových stránkách naleznete detailnější dokumenty. Připojujeme zde také odkaz na dvě specializované internetové stránky.
https://100metod.cz/
http://www.participativnimetody.cz

i IPCC. 2018. Global Warming of 1.5 ºC. Dostupné z: https://www.ipcc.ch/sr15/ Greenpeace, CoalSwarm. 2018. A Coal Phase-Out Pathway for 1.5°C. Dostupné z: https://www.greenpeace.org/international/publication/18866/a_coal_phase_out_pathway/

ii Viz Kristina Zindulková. 2020. Uhlí, zaměstnanost a spravedlivá transformace v podmínkách České republiky. Praha: Asociace pro mezinárodní otázky. Dostupné z: https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2020/06/AMO_uhli_zamestnanost.pdf

iii Ember. 2020. Česko bez uhlí od 2030. Dostupné z: https://ember-climate.org/project/coal-free-czechia-2030/

iv Viz také Martin Madej. 2020. Rozumná energetická transformace v podmínkách České republiky z perspektivy roku 2030. Praha: Asociace pro mezinárodní otázky. Dostupné z: https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2020/03/AMO_Rozumna_energeticka_transformace_v_podminkach_Ceske_republiky.pdf

v Viz také web k spravedlivé transformaci Horní Nitry vytvořený slovenským sdružením Priatelia Zeme – CEPA: https://zivotpouhli.sk/

vi Stínová uhelná komise. 2020. Stanovisko k útlumu energetického využívání uhlí v ČR. Dostupné z: https://uhelnakomise.cz/2020/11/19/stanovisko-k-utlumu-energetickeho-vyuzivani-uhli-v-cr/

Poděkování:

Chtěli bychom poděkovat všem, kteří na projektu „Školy spravedlivé transformace“ spolupracovali, nebo se jej účastnili. **Sokolovské besedě** a **Hraničáři** v Ústí nad Labem, které pomáhaly s organizací workshopů.
Děkujeme také všem hostům a hostkám, které přijaly naše pozvání. **Facilitátorům a facilitátorkám, překladatelkám a překladatelům, technickým pomocníkům a pomocnicím, účastnicím a účastníkům.**

Spolce, Kristýně Hrubanové a Kláře Berg děkujeme za konzultaci metodiky a metod participativních workshopů.

Díky patří také hnutí **Limity jsme my** a kolektivům **pražské a brněnské Bike Kitchen**, které propojily Klimajízdou oba participativní workshopy. Přiblížily tak na týden zdánlivě vzdálené světy uhelných regionů a klimatického hnutí, a oběma otevřely perspektivu spravedlivé transformace zdola.

Publikace byla podpořena nadací **Rosa Luxemburg Stiftung e.V.**, zastoupení v České republice. Za obsah je plně odpovědný vydavatel publikace; postoje prezentované v textu nemusí nutně představovat stanovisko nadace.

Future after coal as an opportunity for regions to thrive

The coal industry in the Czech Republic is on the decline and its phase-out will have profound consequences for the energy system as well as for the economy. The coal mining regions are structurally marginalised, compared to other Czech regions suffer a lower quality of life. Structural change of the economy could provide an opportunity to address environmental and social injustice at the same time. The concept of just transition binds together environmental as well as social demands, so coal-phase out is met with transition to renewable energy and opportunities for a decent livelihood for the coal industry employees. We are now in the decisive moment when governmental and regional institutions are setting up strategic documents for funding mechanisms, such as Just Transition Fund for the next decade. Institutions are facing criticism because they do not provide appropriate opportunities for meaningful participation of the public. Lack of transparency and openness could not only jeopardise the result of the transition but also could further foster the disenfranchisement of the public from decision making.

Our publication aims at encouraging public participation in just transition from bellow. In the beginning, we provide a theoretical overview of just transition and about the current situation of ongoing and upcoming just transition processes. The core of the brochure focuses on participation. We describe the importance of public involvement and elaborate further on certain methods. Later we reflect on our experience from organising two participative workshops in Sokolov and Ústí nad Labem this summer and present the results – the expressed needs and recommendations on the just transition from the public in five thematic blocks. These are a) need for a comprehensive vision for the regions after coal phase-out, b) viability of the transformation, c) need of appropriate examples, d) potential of landscape change c) options to enhance communication. Even though we used an experimental method and only approximately hundred and thirty people participated in both workshops collected inputs are one of the few published information about the preferences and fears of public towards the future of the regions beyond coal.

People have to take the future of the coal regions in their hand to ensure that the ongoing transition will be just and will respect their needs. Those willing to do so can find useful information to strategically navigate their efforts. Apart from our experience, we recommend other relevant sources and international examples. We hope that this publication will be useful for the engaged public as well as practitioners of just transition and will spark a broad political debate about the future of the regions beyond coal.

The publication is supported by **Rosa Luxemburg Stiftung e.V.**, zastoupení v České republice. The publishers alone are responsible for the content provided; the positions presented in these texts do not necessarily represent the points of view of the foundation.

Brožuru vydal Re-set v nákladu 200 ks, 2020, vytiskla tiskárna Knihovnička
Texty: Re-set (https://re-set.cz/)
Korektura: Michal Kubina
Grafika: Kateřina Holá
Fotografie: Nina Mikušková, Eva Jašková
V prosinci 2020 vydal Re-set: platforma pro sociálně-ekologickou transformaci.
Brožura vychází v rámci projektu Školy spravedlivé transformace, organizovaného s podporou nadace Rosy Luxemburgové.